

Oliko Eichmann paha vai pelle?

Hannah Arendt: *Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä*. Suomentaneet Jouni Tilli ja Antero Holmila, esipuhe Tuija Parvikko. Docendo 2016.

Hannah Arendt oli 1970- ja 1980-luvulla naisintellektuelli, jonka teoksia luettiin maailmalla eniten. Suomaksi hänen tuotantoaan on käännetty vähitellen, vuonna 2013 totalitarismia käsittelevä klassikko ja nyt Eichmann-oikeudenkäynnistä inspiraationsa saanut teos juutalaisten joukkotuhosta. Arendtin ajattelun ajankohtaisuudesta (ja luennoitsijan taitavuudesta) kieli, että Markku Koivusalon luontosarja syksyllä 2017 Helsingin työväenopistossa täytti ison salin kerta toisensa jälkeen. Eichmannia koskeva kirja ja artikkelit *New Yorker* -lehdessä synnyttivät polemiikin, joka oli Margarethe von Trottan ohjaaman *Hannah Arendt* -elokuvan pohjalla. Vaikuttava filmi on tosi-pohjainen ja kuvaa vihapostia ennen internetin sivustoja.

Teosta luonnehditaan Arendtin tuotannossa helpoimmaksi lukea. Minusta teoksen voi tulkita organisaatiososiologiaksi, jossa tuhoamisjärjestelmästä kerrotaan yhden ihmisen, Adolf Eichmannin, kautta. Arendt itse oli sitä mieltä, että parasta historiankirjoitusta ovat elämäkerrat, joissa yksilön elämä kietoutuu yhteiskunnan analyysiin. Teos noudattaa tätä ideaa: Eichmannin uran ja toiminnan myötä kuvataan koko holokaustin elinkaari. Teoksen yhtenä poliittise-

na juonena on myös oikeuden toiminnan arviointi. Arendt katsoo, että Eichmann olisi pitänyt haastaa kansainväliseen oikeuteen ja syytteen olisi pitänyt olla rikos ihmisyyttä kohtaan. Tällaista rikosta ei 1960-luvulla ollut, sen aika tuli vasta 2000-luvulla.

Arendt oli Yhdysvaltoihin natsieja pakoon muuttanut saksanjuutalainen filosofi ja politiikan tutkija. Eichmann puolestaan oli natsirikollinen, joka oli painunut maan alle toisen maailmansodan loputtua. Eichmann piileskeli kansainvälistä oikeutta ensin Saksassa ja myöhemmin Argentiinassa. Hän asui ja työskenteli väärällä nimellä Argentiinassa, kunnes Israelin salainen poliisi Mossad löysi hänet, kidnappasi (11.5.1960) ja salakuljetti Israeliin oikeudenkäyntiin, joka toteutettiin Jerusalemissa vuonna 1961. Arendt seurasi oikeudenkäyntiä *New Yorker* -lehden toimittajana. Oikeudenkäynnin lopuksi Eichmann hirtettiin (31.5.1962). Kiinniottamisen ja tuomion välillä oli kaksi vuotta, minkä aikana syytettyä kuulusteltiin, kerättiin aineistoa oikeudenkäyntiä varten, esitettiin syytteet ja puolustus, mietittiin tuomion laatua ja annettiin kuolemantuomio. Arendt kirjoitti aiheesta artikkelisarjan ja kirjan. Oikeudenkäynti Israelissa oli suuri speaktaakkeli, jota seurasi kansainvälinen lehdistö ja sen myötä koko muu maailma.

Teos alkaa näyttämökuvauksella, oikeussalista, syytetystä, syyttäjästä, puolustajasta ja tuomareista. Arendt kuvaa aluksi Eichmannia ihmisenä, hänen työuraansa ennen sotaa, natsieihin liittymistä ja vähittäistä kohoamista yhä keskeisemmäksi henkilökseksi juutalaisten tuhoamisessa. Syyttäjä oli haastanut oikeuteen satoja vainosta selvinneitä juutalaisia todistamaan natsien julmuudesta. Kärsimyksistään kertoneille todistajille Arendt ei juurikaan ääntä anna, hänen mielestään heidän todistuksensa ei kuulunut asiaan. Oikeuden keskiössä voi olla vain tekijä ja hänen tekonsa. Tekojen ja olemassa olevien lakien pe-

ruusteella oikeuden tulee arvioida, onko syytetty syyllinen vai ei. Keskitysleirien tai teloitusten kauhuista todistaneet eivät Arendtin mielestä liittyneet syytteesen, joten hän halusi omilla raporteillaan muuttaa painopistettä.

Natsien pahuuden luonne?

Jos suuri yleisö Arendtista jotain tietää niin lähinnä sen, että hän luonnehti Eichmannin pahuutta banaaliksi, arkipäiväiseksi ja kiisti sen saatanallisen luonteen. Eichmann ei ollut Ritari Siniparta vaan kuin teknokraatti, osa byrokraattista koneistoa. Arendt selvittää natsien organisaatioita ja Eichmannin osuutta niissä. Eichmannin asema kiistämättä oli korkea järjestelmässä, joka erikoistui juutalaisiin ja tähtäsi lopulliseen ratkaisuun juutalaiskysymyksessä. Mutta myös monet muut natsien organisaatiot osallistuivat tuhoon, itse asiassa juutalaisten tappamisesta lähes kilpailtiin. Kirjoittaja toteaa useasti, että henkilöiden ja organisaatioiden työnjaosta ja asemista oli vaikea ottaa selvää. Sodan jälkeen johtotasemissa olleet natsit vähätelivät omaa rooliaan ja korostivat Eichmannin tekoja. Viimeksi mainittu puolestaan oli kerskailuun taipuvainen ja liioitelti omaa osaansa. Hän valitteli kuulustelijoille onnetonta kohtaloaan, koska ei päässyt natsihierarkiassa korkeammalle kuin everstiluutnantiksi.

Eichmannin olemus ja hänen puheensa olivat täydellinen yllätys kirjoittajalle. Arendt piti syytetyn puheita makaabereina ja naurettavina. Puheiden luonne ei muutunut sodan päätyttyä, Eichmann tuntui toistelevan sodan aikana oppimaansa, erityisesti, jos oli löytänyt hyvän kliseen tai ”siivekkään ilmaisun”. Juutalaisten pakkosiirroista syytetty sanoi, että ”juutalaiset halusivat muuttaa maasta”. Kun hän neuvotteli aiheesta juutalaisneuvostojen kanssa, se oli ”yhden köyden vetämistä”. Hän valitti, ettei osaa muuta kieltä kuin virkakieltä. Oikeudessa tuomarit syyttivät häntä siitä, ettei hän sa-

nonut mitään, ”kaikki oli tyhjää puhetta”. Kuulijoilla oli tekemistä Eichmannin puheiden tulkinnassa, syyttäjäpuoli halusi nähdä niissä ovelaa viekkautta ja tyhmän näytelmistä.

Arendt puolestaan oli sitä mieltä, että Eichmann oli juuri niin typerä kuin miltä vaikutti. Hän oli ajattelematon – kykenemätön ajattelemaan – ja siksi myös arvostelukyvytön. Arvostelukyvyn puute taas aiheutti kyvyttömyyden samastua. Tästä esimerkkinä Arendt kertoo tarinan (s. 79–82), missä Eichmann yrittää pelastaa yhteistyötä tehneen juutalaisen Storferin Auschwitzistä. Ensimmäinen Eichmann vetoaa muihin johtajiin saadakseen Storferin pois leiriltä. Kun tämä ei onnistu, hän menee paikalle keskustelemaan vangin kanssa. Eichmann yrittää puhua kumppanilleen vapautuksen työstä, muttei onnistu. Lopulta hän saa puhuttua Storferille pienen helpotuksen työvelvollisuuteen. Keskustelujaan syytetty nimittää ”tavalliseksi inhimilliseksi kohtaamiseksi”.

Arendt kirjoittaa Eichmannin puheista, että oli vaikea suhtautua Eichmanniin muuna kuin pelkkänä pellenä. Kuitenkin muut näkivät hänessä toisenlaistakin pahuutta, koska Arendtin näkemystä pidettiin juutalaisia loukkaavana. Pohiessaan Eichmannin kertomusten tulkintaa Arendt päätyy ajatuksen itsepetoksesta, joka oli moraalisesti välttämätöntä. Tämä itsepetos, makaaberin muuttuminen normaaliksi, ei koskenut vain Eichmannia vaan natsien lisäksi koko Saksan kansaa. Makaaberien puheiden taustalla oli moraalien romahtaminen, kauhistuttavasta oli tullut normaalia.

Eichmannin syällisyyttä pohdittiin oikeudessa myös osallisuuden kannalta: mikä oli hänen osuutensa kansanmurhan toteuttamisessa. Eichmann tiesi olevansa osa ”loppuratkaisun” organisointia, juutalaisten tuhoamista. Hän oli sihteerinä Wannseen konferenssissa vuonna 1942, missä tuhos- ta päätettiin. Hän oli mukana, koska oli erikoistunut juutalaisasioihin

ja erityisesti kunnostautunut hyvänä organisoijana ja neuvottelijana. Hänen roolinsa tuli olemaan juna- kuljetusten järjestäminen: junat ja aikataulut, asemat ja juutalaisten kokoaminen ghettoihin ja juna- asemille. Suurin osa tapahtui etäältä, toimistosta käsin. Eichmann joutui harvakseltaan vastatusten ”juutalaisten silmien kanssa”, ei katsonut kaasutuksia, ei lyönyt uhreja, ei osallistunut joukkoteurastuksiin. Hän näki tulokset, muttei ollut riittävän kova katsomaan. Ideana oli tehokas toimeenpano, jota Eichmann perusteli niin, että tehokkuus minimoi kärsimyksen. Eichmann tiesi missä oli mukana ja myönsi sen. ”Jos en olisi kuljettanut heitä, heitä ei olisi viety teurastettavaksi.” Sodan loppuvaiheessa hän jopa kehuskeli olleensa keskeinen henkilö tuhosssa.

Eichmannin harjoittama etäältä johtaminen hätkähdytti, koska se muistuttaa nykyisiä uusliberalismin johtamiskäytäntöjä. Julkisen sektorin *New Public Management* -hallintoa kuvataan etäältä johtamiseksi, omistaja lähettää muutostohtajan konsulttien ja audittoijien kanssa tekemään uudistukset. Asiantuntijoita tai komiteoita ei kuunnella, päätökset tehdään nopeasti ylätasolla. Uusliberalismin ideologia on antidemokraattinen. Etäältä johtaminen on ainoa tapa saada aikaan tehokas toimeenpano, kun toimitaan kansalaisten etujen vastaisesti.

Juutalaisten vastuu holokaustista?

Suuttumusta Arendtin näkemyksiä kohtaan syntyi myös siitä, että hän painotti juutalaisten omaa osuutta joukkotuhon organisoinnissa. Hän arvioi, että juutalaisten tuosta ehkä puolet mahdollistui vain siksi, että juutalaiset itse osallistuivat järjestelyihin. Eichmann teki yhteistyötä juutalaisneuvostojen johtajien kanssa, jotka keskustelivat neuvostojen kanssa, jakoivat käsinauhat ja tähdet juutalaisille, kokosivat ihmiset yhteen ghettoihin tai juna-asemille. Juutalaisia oli järjestelyissä mukana kaikissa

paikoissa, myös leireillä. Juutalaiset olivat erinomaisia organisaattoreita, olivat oppineet siirtokunnissa järjestäytymään yhteisöiksi. Arendtin kuvaus siitä, miten juutalaiset ja heidän omaisuutensa saatiin koottua hyvässä järjestyksessä, ilman vastarintaa, on karua luettavaa. Hyvä järjestys säilyi silloinkin, kun juutalaiset jo tiesivät, mikä heitä määränpäässä odottaa. Alussa he eivät sitä tienneet, lisäksi ensimmäisessä vaiheessa natsien idea oli etsiä oma asuinalue juutalaisille.

Juutalaisneuvostojen johtajat osallistuivat neuvotteluihin natsien kanssa, koska saivat neuvoteltua joillekin ihmisryhmille paremman aseman. Erikoisasemaa joillekin juutalaisille haettiin luokittelemalla heitä eri kategorioihin, sivistyneiksi, sotaveteraaneiksi jne. Tässä luokittelussa yhteisöjen johtajat olivat mukana. Arendtin kritiikki on armoitonta. Hän oli erityisen kiinnostunut juutalaisten omasta vastarinnasta, kuten myös Jerusalemin oikeus. Mutta kirjoittajan näkemys vastarinnan vähäisyydestä poikkeaa oikeuden käsityksestä. Hänen mielestään vastarinnan vähäisyys oli osittain yhteistyön seuraus. Jerusalemin oikeudenkäynnissä juutalaisten osallistuminen holokaustin organisointiin jäi vähälle käsittelylle. Arendt penkoi sen esille oikeuden ulkopuolisista dokumenteista ja osittain lukemalla uudelleen käytettyjä dokumentteja. Juutalaisten oman osuuden korostaminen oli myös Arendtiin kohdistuneen vihapuheen takana. Häntä syytettiin myös antisemitistiksi.

Organisaatiotutkijana havaitsin tässäkin analogian nykyyn. Julkiset organisaatiot joutuvat itse hoitamaan huonosti suunnitellut reformit.

Oikeudenkäynnin poliittisuus

Arendt kritisoi kovin sanoin oikeudenkäynnin poliittisuutta. Hän oli sitä mieltä, että Israelin valtio, erityisesti tuolloinen pääministeri Ben Gurion oli järjestänyt oikeudenkäynnin poliittisia tarkoituksia

varten. Mitä ne poliittiset tarkoitukset olivat, jäi Arendtin tekstistä epäselväksi. Tuija Parvikko kuitenkin valaisee asiaa hyvässä esipuheessaan. Maailma, erityisesti Yhdysvallat, oli 1950-luvun kuluessa unohtanut Israelin ja juutalaiset. Nyt he hankkivat oikeudenkäynnin myötä sekä poliittista näkyvyyttä että runsaasti sympatiaa uhrien riipaisevien kertomusten myötä. Tämä oli myös ensimmäinen kerta, kun selviytyjien tarinoita tuotiin julkisuuteen. Oikeudenkäynnistä alkoi selvinneiden tarinoiden julkaiseminen, josta myöhemmin on tullut tärkeä osa 1900-luvun eurooppalaista identiteettiä.

Arendtin tekstin tyyli on teavaa, hän ei adjektiiveja viljele. Kirjoittaja käyttää paljon suoria sitaatteja Eichmannin tai todistajien puheista ja kirjoituksista, hän ei erityisemmin kommentoi tekstiä edes silloin, kun ajatukset ovat kammottavia tai kuvottavia. Tekstistä välittyy kuitenkin myös tyrmistys, jopa vihaisuus, ainakaan se ei ole viileää. Lisäksi se on erittäin ajankohtaista, mikä liittyy juutalaisten tuhon ensimmäiseen askeleeseen – kansalaisuuden riistämiseen. Kun juutalaisilta kiellettiin heidän kansalaisuutensa, ei heillä ollut enää valtiota ja sen oikeusistuimia varjelemissa heidän oikeuksiaan, viimekädessä henkeä. Arendtin analyysi auttaa ymmärtämään nykyisten paperittomien tilannetta.

Arendtin ajattelu on analyyttistä ja rohkeaa, hän ei pelkää ottaa esille ristiriitaisia näkemyksiä, vaikkei hän kuulemma ollut varautunut osakseen tulleeen vastustukseen. Tämä sanomisen rohkeudeksi kuvaamani piirre Arendtissa liittyy hänen periaatteisiinsa: ihmisen velvollisuus on ajatella, jotta hän kykenisi arvioimaan tekojensa seurauksia. Arendtilla itsellään on arvostelukykyä ja hän myös käyttää sitä.

LEENA ERÄSAARI

Kirjoittaja on yhteiskuntapolitiikan dosentti.